

Наумкіна О.С.

УДК 391(091)(477)

ПРОЦЕСИ І МЕХАНІЗМИ ВІДНОШЕНЬ СКЛАДОВИХ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Мета статті: проаналізувати відповідні елементи культури та функції складових сучасної культури, визначити рівень культурних і міжкультурних зв'язків.

Сьогодні найважливішим джерелом для культур стає сучасна загальносвітова культура, але закономірності сприйняття нею культурних взірців володіють певною специфікою в кожному окремому випадку, пов'язаному з особливим психологічним складом народу, з потребами його культури та з його традиціями.

Відповідно, і унікальні (зокрема і етнічні) культури стають джерелом глобальної культури, але зв'язки між ними як правило не носять характеру мирного запозичення та живлення всі вище зазначенні процеси є характерними і для сучасної української культурної ситуації, що і визначає **актуальність** даного дослідження.

Процеси індустріалізації і глобалізації закономірно супроводжувалися урбанізацією, міграцією та маргіналізацією, що призвело у сучасному цивілізаційному просторі до появи універсальної культури – масової за своїм характером. Звернемось до особливостей відносин цієї культури із культурами унікальними, для чого детально розглянемо процеси, що відбуваються на рівні культурному і міжкультурному, найважливіші серед них процеси уніфікації і протистояння їй.

Для того, щоб показати, як в сучасній Україні відбувається протистояння процесів уніфікації та різниці, звернемось до понять масовізації, глобалізації, розглянемо детально культурні механізми, що її супроводжують.

У відносинах культур різних типів бачимо запозичення механізмів та самого типу культур з верхніх (більших, ширших) до нижніх. Так, верхнім шаром, поверхнею міжкультурних утворень є глобалізаційні зв'язки, нижнім (фундаментом) – етнічні і традиційні компоненти культур. Бачимо механізм запозичення способу дії і розповсюдження із верхнього шару міжкультурних механізмів та загальнокультурних характеристик (масовість) базовими компонентами культури. Так етнічна складова масовізується, поширюється способами, притаманними не традиційній, а динамічній масовій культурі. Масовість, так би мовити, нав'язує свої правила гри всім складовим тої культури, якістю якої вона є.

Тому для початку назвемо механізм масовізації. Уже було окреслено особливості масової культури, її формування, особливо на Україні. Тепер звертаємось до процесів, що відбуваються в культурі, де масовізація є одним із базових механізмів зв'язку складових культури між собою.

Масовізація, як спосіб (механізм) «омасовлення» будь-якого елемента культури, знаходиться в основі процесів в масовій культурі, і суть його полягає у необмеженому відтворенні будь-якого артефакту і його вільному поширенні, як зараз кажуть, «у вільному доступі». Водночас цей тиражований артефакт визнається стандартом, на який варто орієнтуватись.

Масова культура у змінених умовах виступає у якості тої сфери, де суспільне виробництво, інформація, знання, капітал, торгівля, маркетинг, об'єднались у єдину схему економічного обміну. Показник економічної рентабельності стає фактором масовізації. До економічної рентабельності можна додати також і «культурну рентабельність», тобто спроможність культурного взірця бути конкурентоздатним на «ринку» сучасної культури. З часом цей символічний простір, що його можна метафорично назвати «ринком культурних взірців», розширюється до міжкультурного простору.

Масовізація володіє особливістю поширюватись на всі складові культури. Масовим може стати будь-який артефакт, оскільки масовізація – один з основних процесів в культурі, відповідно таким же способом в ній поширюються не лише засвоєні іншопольські зразки (з умовно західної культури), але і власні. Своєрідна інерція цього механізму полягає в тому, що саме таким чином проходить засвоєння та впровадження в культуру більшості взірців і кожен з них може бути введений саме через масовізацію.

Навіть протест проти глобальної уніфікації уже містить в собі механізм, за яким буде відбуватись впровадження унікальності – тими ж шляхами, що і уніфікація. По суті, це такий процес, коли всі протилежні і опонуючі процеси відбуваються тими ж шляхами і тими ж засобами, як і той, який викликав спротив. Всі ці шляхи поширення, впливу та впровадження – забезпечує масовий характер культури. ЗМІ, мода, реклама – всі ці елементи є характеристиками масової культури і вони ж є тими засобами, за допомогою поширюється як глобальна культура, так і унікальні культурні елементи.

Цей феномен пояснюється тим, що масовість – не культура сама по собі, а спосіб поширення культури і загальна характеристика уніфікації. Тоді як зміст, що вкладається в ці процеси, може різнитися.

За масовим характером і шляхами поширення, всі елементи унікальних культур, вписані в контекст загальносвітової культури, мають можливість (або небезпеку) перетворитися на елементи глобальної культури.

Подібний культурний феномен неодноразово відбувався в історії культури, так нерідко відбувалося із народною музикою, коли після обробки видатними композиторами потенціал та багатство народної музики відкривалося спочатку елітному прошарку населення, а потім і цілому народові, часто подібні приклади відносяться до романтико-фольклористичного періоду європейської культури (друга половина XIX ст.).

З сучасної культури України можна навести приклади, що стосуються релігії або, наприклад, народної музики. Народна українська музика, в обробці українських гуртів, поширюється звичайними засобами – через радіо, інтернет, телебачення. І більшість української молоді, особливо в містах, дізнається про українську народну музику через творчість популярних гуртів. Унікальність стає частиною масової культури, а популярність етно-року і етно-панку в сучасній українській музичній культурі свідчить про актуальність етнічного і культурний попит.

Як вже було зазначено, глобалізація – процеси, що органічно продовжують масовізацію культури, оскільки відтворюють її механізми на міжкультурному рівні. Дослідники вважають феномен глобалізації невідворотним, як об'єктивний і незворотний процес зростаючої взаємозалежності світу, розгортання інтеграційних тенденцій, утворення єдиних наднаціональних економічних, інформаційних, культурних просторів [5, с. 45]. При чому ця взаємозалежність відбувається на всіх рівнях: локальному, національному, глобальному, а також у всіх сферах культури. Відповідно і взаємозалежність відбувається на всіх цих рівнях. У зв'язку із глобалізацією прийнято говорити про загрозу зникнення національних відмінностей.

Загалом глобалізація – це впровадження універсального культурного взірця, проте його впровадження ніколи не є однимірним і однаковим. Різні шляхи впровадження культурних взірців демонструють різні механізми, що відбуваються із елементами культури та демонструють більшу чи меншу успішність такого впровадження.

При натуралізації на новому ґрунті іншопольованих елементів, необхідно враховувати три моменти: по-перше, вони змінюються під впливом нового середовища (адаптація елементів), по-друге, вони змінюють саме це середовище (адаптація середовища), по-третє, вони привносять із собою свої проблеми і свій контекст (це можна віднести до другого моменту). Тому нові проблеми (що були привнесені або з'явилися) неадекватні проблемам, що відпочатково виникають в суспільстві, в своєму середовищі.

По-перше, це проблемність стику культур – що втілюється у виборі, який наявний перед кожним індивідом. Вільний вибір є, з одного боку, задекларованим, з іншого – обмеженим в кожній практичній ситуації. Ця часткова свобода полягає у виборі базового культурного взірця – орієнтира – з культури західноєвропейського (глобалізаційного) типу, чи з культури автентичної. Це проблеми на межі культур, які здебільшого ілюструють процеси адаптації.

Стосовно ситуації в Україні, то в різних частинах українського суспільства етапи культурної асиміляції різні. Так, одна частина етносу, здебільшого сільська, знаходиться у стані слабкої акультурації, тобто поєднує рідні та чужі культурні елементи, але тяжіє до власних (зберігає автентичний культурний взірець).

Інша частина, що включає у себе окремі групи сільського та міського населення демонструє високий ступень акультурації (що свідчить про поступову втрату автентичного культурного взірця).

Нарешті, значна частина міського населення, безсумнівно, проходить етап формально повної, кінцевої акультурації (що автоматично свідчить про втрату автентичного культурного взірця). Ця остання категорія ілюструє також і інший феномен – відсутність власне української міської культури. Тож глобалізаційні процеси найбільш інтенсивно виявляються в мегаполісах України, де має місце найбільша концентрація урбаністичної та міжнародної масової культури, міграційних потоків, засобів масової інформації, економічної інфраструктури виробництва та споживання тощо, а отже, моделей повсякденної практики.

Відповідно, в випадку кожної з зазначених груп наявне певне відношення до імпорту культури глобалізаційного типу. Остання група демонструє майже повне запозичення, друга і перша – проміжні рівні адаптації та перетворення культурних взірців на власному ґрунті. В кожній із ситуацій по-різному задіяні культуротворчі сили. І навіть в третій, останній групі, ми не зустрічаємо остаточної акультурації – оскільки навіть за втрати всіх автентичних культурних взірців і навіть мови, залишаються архетипи і менталітет.

Проти остаточної і повної акультурації свідчить звернення до етнічної культури, в тому числі і використання етнічної тематики в одязі – святковому, повсякденному, дизайнерському. З одного боку, це є опануючим рухом по відношенню до глобалізації, що буде детальніше розглянуто нижче, як один з основних механізмів, викликаних процесами глобалізації. З іншого боку, це є пошуком своєї власної культурної унікальності, намаганням долучитися до традицій, навіть у випадку, якщо ці традиції уявні або конструйовані. Безперечно, таке прагнення автентичності багато в чому є наслідком глобалізаційних процесів, які криють в собі кризу ідентичності та страх уніфікації. Як буде детально розглянуто нижче, глобалізація не знищує локальні відмінності, вона викликає інтерес до них. Тому можна говорити про особливу актуальність етнічної культури на сьогодні.

Протиставлення є однією із перших реакцій на уніфікаційний рух глобалізації. Опозиція універсальним культурним взірцям передбачає або використання уже наявних (таких, які ще не є масовізовані, або не володіють такою символічною наповненістю), або створення нових культурних взірців. В першому випадку часто є звернення до субкультурних утворень або етнічної культури. При тому поширення цих субкультур може бути цілком масовим за формально-процесуальним показником: для свого

поширення вони використовують такі само механізми, як і популярна масова культура (оскільки вони є частиною загальної культури, яка є масовою за характером): ЗМІ, соціальні мережі, тиражування зображень і т.д. Стосується це і етнічної складової, яка лише частково відтворює дійсно традиційну культуру. Більшою мірою це така сама субкультура, як і інші і також є відносно закритою спільнотою, культурні взірці якої поширюються за допомогою масовізації. Яскравим прикладом тут є сучасна українська музика, яка звертається до народних форм і тем. Отже ці субкультурні спільності по суті і формально відтворюють масовий тип культури, лише в локальному форматі, але символічно вони протистоять глобальній уніфікації. Формально масові (для певної групи), але змістовно протилежні масовізації, ці субкультурні утворення сприймаються і ідентифікуються як опозиція глобалізації.

Щоправда, запозичення відбувається не лише на рівні способів поширення, але і на рівні змістовному теж. Продовжуючи протиставляти себе глобальним процесам, наприклад, вестернізації, етнічно спрямовані субкультури імпортують інокультурні артефакти, змісти, контексти. Те, що розпочинається як протиставлення, нерідко є **взаємодією**. Взаємодія передбачає включення уже наявних культурних взірців (етнічних, наприклад) в нові контексти. Так, сучасні українські музикальні гурти часто звертаються до української народної музики, текстів, при тому в сучасній обробці, що, словом, користується великою популярністю.

Ця адаптація не є тільки втратою автентичності, вона спрямована на можливість людини сучасності до сприйняття етнічного взірця у звичному для неї контексті.

Складне поєднання глобалізаційних процесів і масовості культури демонструє ще багато механізмів взаємодії складових культури. Наприклад, положення елітної складової. Елітна складова присутня і в масовій культурі, диференціюється за статусом, який надається певним інститутом частині культури (в мистецтві це інститут критики та експертів-кураторів).

Механізм елітизації, що яскраво ілюструє шляхи сучасного мистецтва, від андеграунд-статусу (своєрідна опозиційна само-елітність) до статусу елітності (як трапилось із багатьма прикладами стріт-арту).

Цей механізм – набуття статусу, часом поєднується із набуттям модності та стосується ціннісного виміру культури. Тоді як механізми уніфікації або протиставлення, є лише формальними, елітизація (або деелітизація) може супроводжувати кожен з цих процесів, оскільки демонструє інший зріз реальності – символічний простір статусу, який набуває чи втрачає артефакт культури. На прикладі одягу, елітизація – шлях, яким впроваджується етнічна тема в моду крізь подіум, один із шляхів етнічного в сучасній українській культурі. Це справді цінний момент, коли в умовах масової культури етнічне пов'язується із елітною частиною культури. На прикладі українських реалій бачимо, що витвори дизайнерки Р. Богуцької вважаються справжніми взірцями елітної моди та високохудожнього мистецтва.

Є протилежний шлях, коли деяке культурне утворення розпочинається як опануюча масовим смакам само-елітність, а зводиться не до елітного культурного утворення, а до взірця масової культури (як трапилось із порталом deviant.art, який задумувався як площадка альтернативного мистецтва, а потім трансформувався в соціальну мережу на кшталт фейсбуку), що ілюструє масовізацію елітного і **механізм уніфікації**.

Орієнтації на цінності відкритого і цілісного світу сприяють формуванню зразків транснаціональної культури, які містять і нівелюють етнічні цінності, етнокультурну самобутність і традиції [5, с. 58]. При тому, глобалізація не усуває і не може усунути різноманіття культур, тобто уніфікувати їх. Почуття і прагнення до збереження етнічної самобутності глибоко укорінені у свідомості кожної культурної групи [175]. Тому глобалізаційні процеси, при всій загальній установці на уніфікацію культури, можуть слугувати підтримці культурного плюралізму та етнокультурного розмаїття [5, с. 62]. Протилежне спрямування культурних політик, які викликає глобалізація, демонструють механізми відношення **глобальне – унікальне**. Для опису складності цих процесів декотрі дослідники навіть вводять спеціальний термін – «глокалізація», що відображає взаємодію локальних суб'єктів культури (індивід, держава) та глобальних об'єктів (культурні взірці) [8, с. 5]. А загалом відношення «глобальне-унікальне» включає в себе як протиставлення, так і уніфікацію.

Будь-яка культура тяжіє до уніфікації, але **уніфікація** базується на різних засадах. Уніфікація традиційної культури базується на традиції, закритості, стабільності і циклічності, тоді як уніфікація культури «глобалізаційно-масового» типу базується на принципі міжкультурної експансії одного культурного взірця. Це основний процес глобалізації, проте процеси, які відбуваються в результаті – як взаємодія чи як опір – демонструють схильність швидше до різниці, аніж до тотожності.

Схильність до глобальної цілісності не призвела до зникнення національних держав (а також культурної різниці та міжкультурних конфліктів). На початку ХХ ст., в період становлення масової культури, існувало 62 незалежні держави, до кінця ХХ ст. їх кількість збільшилася втричі – до 193 країн. Уже ця проста статистика дає підставу дослідникам робити висновки щодо цінності, якою володіє ідея незалежної держави, а також і ті висновки, що в історичній перспективі глобальні процеси навряд чи призведуть до вимирання національних держав, натомість збільшення їх кількості стане невід'ємною частиною глобалізації, її зворотним боком [4, с. 10]. Дослідники вважають, що національна держава і надалі залишатиметься найважливішим суб'єктом в культурному та політичному вимірах світу [5, с. 60].

Не лише глобалізаційна, але і будь-яка інша уніфікація не призводить до повного знищення відмінностей. Досвід минулої радянської соціокультурної системи засвідчив, що нова загальногромадська ідентичність не змогла витіснити етнічну ідентичність в повному масштабі.

Глобалізація призводить до різних процесів, викликані прагненням до збереження (або відтворення) унікального. Повернення до себе, прагнення позбавитись по-перше глобальної уніфікації (звернення до цінностей власної культури, а не умовно-уявної західної), по-друге страх превалювання іншої унікальної (не глобальної) культури над власною. Цим пояснюються декотрі процеси в країнах Західної Європи, де існує ряд заборон культурної унікальності (наприклад, заборона носіння паранджі у Франції).

Ці два різні процеси, викликані, проте, одним культурним утворенням – процесом глобалізації. Перший процес – відкрите протистояння глобалізації. Недарма захоплення етнічним називають зглаженою формою сепаратизму. Другий процес – протистояння іншій культурі в одному культурному просторі, яка виявилась більш центрованою і здатною до опору глобальним процесам.

В Україні також наявні обидва процеси, де перший – опір глобальним зрушенням, нівеляція цінностей та образу життя, що склався за образом американського та західноєвропейського взірців. Другий процес представлений процесом протистояння української культури культурам, що історично впливають на українську, особливо це актуально для радянської та російської культур. Радянський образ життя, мислення, що формувався не одне десятиліття, міцно увійшов в свідомість жителів пострадянського простору. При чому цей образ мислення, світосприйняття, часто сполучається як із глобалізаційними утвореннями, так і з українською культурою самою по собі.

Особливості української культурної трансформації зумовлені її локалізацією в зоні взаємодії культурних мегавпливів Західної та Східної цивілізацій, а також пострадянського менталітету, що характеризуються, з одного боку, такими ознаками, як колективізм, з іншого – індивідуалізм, що обумовлений глобалізаційними впливами індустріальної та постіндустріальної культури «суспільства споживання». Ці впливи також взаємодіють із процесами формування національної ідентичності в державах пострадянського простору та виокремлення життєвого простору повсякдення у відповідь на розмаїття зовнішніх впливів і глобалізації сучасного культурного та символічного простору.

Українське суспільство підлягає інтенсивному західному культурному впливу і природно, що у нашому суспільстві спостерігались та спостерігаються риси західної духовної кризи. Але духовна криза у нас, яка виразилася у розповсюдженні масової культури, духу індивідуалізму та раціоналізму, не просто побічний ефект західних культурних запозичень, але водночас і породженням свого власного культурного середовища.

Кризовість української культури більшою мірою походить від внутрішніх проблем – несформованого національного образу, другорядності української культури в радянський період (та в період російської імперії – тобто в час формування масового типу суспільства та становлення національних держав), функціонування радянського типу свідомості. До внутрішніх українських проблем додається кризовий стан західної культури, що імпортується разом із культурними взірцями.

Кризовість культури притаманна самооцінкам багатьох культур, і є проявом своєрідного «рівня песимізму», наявного в культурі. Проте, ми все ж таки можемо говорити про ряд конкретних проблем. Наприклад, зазначена вище проблема швидкої змінюваності (що охоплює уявлення про простір і час) в більшості культур, і в українській також, призводить до пошуку «опори» для світогляду.

Прикладом цієї світоглядної кризи є відношення традиційного світогляду до сучасного культурного запиту. Традиційна свідомість замінюється псевдотрадиційною, яка представляє собою безсистемний набір певних правил та заборон. Також важливу роль зіграв радянський псевдофольклор – відношення до національних культур, яке зводилося до фольклоризації. Також специфіка формування сучасної української культури полягає в переході від традиційної відразу до постіндустріальної, тоді як індустріалізація та урбанізація відбувалися в період колонізації (імперський та радянський періоди). По суті, немає наявного взірця української культури, відповідного та тотожного ідеї державності.

З огляду на такі особливості сучасної української культури уніфікаційні процеси та процеси експансії іншочкультурних зразків часто не зустрічають опору, оскільки та частина культури, яка володіє автентичною специфікою та культурною унікальністю не лише слабо виражена, але і мало усвідомлена. Про що свідчать процеси ідентифікації сучасних українців.

Висновок, як бачимо зі специфіки теперішньої культурної ситуації України, етнографічні традиції та цінності української культури значною мірою відстають від динамічного, урбаністичного сьогодення, що породжує дилему: або модернізація суспільства й культури, або розмивання національної ідентичності. Національна культура як важливий чинник формування української національної ідентичності потребує підвищення свого соціального й державного статусу. Існує декілька можливостей для актуалізації етнічної складової – це посилення ролі етнічної субкультури, активізація її руху і її розповсюдження через набуття модності, або елітизації, знов таки, через набуття модності. Обидва рухи присутні в сучасній Україні, проте не так широко, як це було б корисно для збереження етнічної української культури.

Джерела та література:

1. Бауман З. Прощание с миром своих и чужих / З. Бауман // Вокруг света. – 2011. – № 12. – С. 248-252, 254-260.
2. Вальденфельс В. Повседневность как плавильный тигль рациональности / В. Вальденфельс // Социологос. – М. : Прогресс, 1991. – С. 39-50.
3. Гобсбаум Е. Винайдення традиції / Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер; пер. з англ. М. Климчук. – К. : Ніка-Центр, 2005.

4. Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури ХХ століття (національний та глобалізаційний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав. : 05.01.03 / В. Я. Даниленко; Львів. нац. акад. мистец. – Л., 2006. – 36 с.
5. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
6. Литвиненко О. М. Феномен мультикультуралізму у контексті соціально-філософського дискурсу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / О. М. Литвиненко; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.
7. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / Г. М. Маклюэн; [пер. с англ.]. – К. : Ника-Центр, 2004. – 432 с. – (Сдвиг парадигмы).
8. Олійник О. М. Глокалізація як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / О. М. Олійник; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 16 с.
9. Перотти А. Аргументы в пользу мультикультурного образования: Подход Совета Европы / А. Перотти. – М., 1995.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр.: В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. – СПб. : А-сад., 1994. – 408 с.
11. Харченко С. П. Етнокультурні цивілізації в контексті саморозгортання загальноцивілізаційного процесу: філософсько-історичний аспект : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / С. П. Харченко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 20 с.